

УДК 347.1

Ю. С. Павлова

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. В умовах сучасності широке запровадження та використання цифрових технологій, електронних форм комунікації, мережі Інтернет спричинило неабиякий вплив на суспільне життя, який дозволив говорити про електронні джерела інформації, як про новий вид доказів. Подібні тенденції вимагають належного нормативного врегулювання питань, пов'язаних з використанням в правозастосовній практиці електронних доказів, в тому числі, в процесі здійснення цивільного судочинства.

Одночасно із цим, незважаючи на суцільне впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільних відносин, реалії цивільного процесуального законодавства не в повній мірі відображають досягнення сучасного науково-технічного розвитку, що проявляється у складності збирання, використання, оцінки та процесуального закріплення електронних доказів як рівноцінного засобу доказування в цивільному процесі.

Відсутність належного нормативного регулювання правового статусу електронного доказу, неоднозначність судової практики щодо застосування електронних доказів під час вирішення цивільних справ перешкоджає ефективному використанню сучасних об'єктивних джерел інформації та гальмує розвиток відносин з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій, що зумовлює необхідність дослідження сутності та правової природи електронного доказу як самостійного джерела доказової інформації в цивільному судочинстві.

Стан дослідження. Досліджуваний у даній статті проблематиці, а також її окремим питанням присвячували свої праці такі науковці, як: Ю.В. Білоусов, О.Т. Боннер, К.Л. Брановицький, Є.В. Васьковський, О.П. Вершинін, С.П. Ворожбіт, Н.Ю. Голубєва, М.В. Горелов, К.Б. Дрогозюк, І.М. Зайцев, А.Ю. Каламайко, О.Ф. Клейнман, О.М. Лазько, Є.О. Нефедьєв, В.К. Пучинський, І.В. Решетнікова, Т.В. Цюра, М.С. Строгович, С.Я. Фурса, Д.М. Цехан, Н.О. Чечина, К.С. Юдельсон.

Метою статті є аналіз існуючого різноманіття наукових підходів до визначення електронних доказів в теорії цивільно-процесуального права, дослідження сутності та правової природи електронних доказів, а також визначення їх місця серед традиційних засобів доказування в цивільному процесуальному законодавстві.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- дослідити переваги та недоліки сучасних наукових підходів до визначення поняття «електронний доказ», висловлені в теорії цивільно-процесуального права;
- сформулювати власне тлумачення сутності електронного доказу як специфічного джерела доказової інформації в системі засобів доказування;
- характеризувати співвідношення поняття «електронний доказ» з іншими суміжними поняттями;

- проаналізувати правову природу електронних доказів, їх місце в системі засобів доказування в цивільно-процесуальному законодавстві;
- визначити специфіку, ознаки та сутнісні характеристики електронних доказів;
- дослідити законодавчі новації щодо визнання на нормативному рівні електронних доказів в якості самостійного джерела доказування.

Виклад основних положень. Розвиток та суцільне запровадження інформаційно-комунікаційних технологій є глобальною тенденцією світового розвитку та науково-технічної революції останніх десятиліть. При цьому, нормативне регулювання у сфері використання електронно-цифрових засобів вже давно не відповідає соціальним реаліям, та навпаки не виправдано гальмує їхній розвиток. Зокрема, чинна редакція Цивільного процесуального кодексу не враховує повною мірою досягнень науки і техніки, внаслідок чого судовий захист перестає бути ефективним способом захисту порушених прав та інтересів.

Однієї з центральних проблем сучасного цивільного процесу України є визначення правового статусу електронного доказу, дослідження його правової природи, встановлення можливості його використання в процесі розгляду цивільних справ, нормативне визначення способів фіксації та вилучення електронних доказів, а також встановлення правил поведження із ними.

До визначення сутності електронних доказів існує різноманіття наукових підходів, які відображають специфічні ознаки електронного доказу та підкреслюють його особливу правову природу.

Так, Е. Панкратова визначає електронні докази у широкому сенсі та розуміє під ними будь-які документи, в яких інформація представлена в електронно-цифровій формі. Е.В. Ткаченко застосовує більш вузький підхід, обмежуючи використання електронних доказів як будь-яких письмових доказів, сформованих в електронній формі.

С.Г. Сафронов та А.В. Минбалеев під електронними доказами розуміють задокументовану інформацію, представлену в електронній формі, тобто у вигляді, придатному для сприйняття людиною за допомогою електронних обчислювальних машин, а також для передання по інформаційно-телекомунікаційним мережам або обробці в інформаційних системах [8, с. 92].

В свою чергу, А.В. Корепіна визначає електронні докази як інформацію, зафіксовану на електронному носії у вигляді набору символів, звукозапису або зображення і призначену для передачі в часі і просторі з використанням технічних засобів.

Н.Н. Лебедева під електронним доказом розуміє відомості про обставини, які підлягають встановленню у справі, у формі, придатній для зберігання і передачі з використання електронних засобів зв'язку [1, с. 60].

М.В. Горелов визначає «електронний доказ» як відомості про обставини, що мають значення для розгляду справи, виконані у формі цифрового, звукового або відеозапису. При цьому М.В. Горелов зазначає, що для надання інформації в електронній формі вже існує загальноновизнана назва – «файл» як будь-який цілісний масив інформації, організований відповідно до фіксованих правил (різними для різних файлів) і не прив'язаний до носія [6, с. 128].

Прашант Малі називає електронними або цифровими доказами будь-яку доказову інформацію, яка зберігається або передається в цифровій формі, яку сторони можуть використовувати в судовому процесі [8, с. 91].

Варто відзначити, що на нормативному рівні відсутнє визначення поняття електронного доказу, яке б визначало його процесуальний статус. Між тим, в умовах триваючої судової реформи 20 червня 2017 року у першому читанні було прийнято законопроект № 6232 про внесення змін до трьох процесуальних кодексів – господарського процесуального кодексу, цивільного процесуального та кодексу адміністративного судочинства України.

У вказаних законопроектах містяться однакові положення щодо доказів у цивільному, господарському та адміністративному процесах, а найголовніше те, що запроваджується новий вид доказу – електронний доказ.

У законопроекті № 6232 від 20 червня 2017 року під електронними доказами пропонується розуміти інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема:

- електронні документи (в тому числі, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- веб-сайти (сторінки);
- текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- метадані, бази даних й інші дані в електронній формі.

Такі дані можуть зберігатись, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах та ін.), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет), тобто перелік джерел інформації, що підпадатимуть під поняття «електронний доказ», не є вичерпним.

Таким чином, проект нового Цивільного процесуального кодексу нарешті визнає особливий правовий статус електронних доказів та визначає його в якості самостійного засобу доказування на рівні з письмовими та речовими доказами.

Під час дослідження сутності електронних доказів окрему увагу варто приділити співвідношенню поняття «електронного доказу» із іншими суміжними поняттями. Так, А.Ю. Каламайко замість електронного доказу використовує термін «електронний засіб доказування» та визначає його як передбачену законом процесуальну форму залучення носіїв письмової та аудіовізуальної інформації в електронній формі, які потребують використання технічних та програмних засобів для одержання відомостей [4, с. 7].

Співвідношення понять «доказ» та «засіб доказування» є дискусійним протягом тривалого часу в теорії цивільного процесу. З огляду на відсутність єдності у поглядах науковців щодо використання цих термінів, неоднозначність їх застосування була переведена й у площину дослідження електронних джерел інформації, внаслідок чого використовуються поняття і електронний доказ, і електронний засіб доказування.

Найбільшій розповсюдженості набула точка зору, відповідно до якої доказ є комплексним поняттям, яке пов'язує фактичні дані та засоби доказування як зміст та процесуальну форму. Тобто засіб доказування розглядається як певна проце-

суальна форма, в якій доказова інформація може бути залучена у цивільне судочинство. З цієї позиції вважаємо правильним розглядати сутність «електронного доказу» так, що охоплює поняття «електронного засобу доказування» як власної процесуальної форми, в якій міститься доказова інформація.

Окрім поняття електронного доказу в науковій літературі, особливо в джерелах зарубіжних країн, зустрічається застосування терміну «цифровий доказ», під якими розуміють будь-які збережені дані, що передаються з використанням комп'ютера. Експертами Scientific Working Group on Digital Evidence було запропоновано під терміном «цифро відкази» розуміти будь-яку інформацію доказового значення, яка зафіксована чи передана у цифровій формі [10, с. 257].

Разом з цим, застосування терміну «цифровий доказ» можна зустріти в окремих правових актах, зокрема наказі державного підприємства Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 07.10.2016 № 307 «Про прийняття національних стандартів України, змін та поправок до національних стандартів України, гармонізованих з міжнародними нормативними документами», на підставі якого було затверджено державний стандарт України 27037:2016 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настави щодо ідентифікування, збирання, придбання та збереження цифрового доказу».

Застосування терміну «цифрові докази» обумовлено його англійським походженням, адже в джерелах зарубіжних країн замість електронного доказу використовується поняття «digital evidence», яке переводиться саме як цифровий доказ. Тобто назва таких доказів пов'язується із його природою, яка візуально виражена у двійковому комп'ютерному коді.

На нашу думку, з точки зору сутності немає різниці між використанням назви «електронного» або «цифрового доказу», адже вони відображають одну й ту саму сутність доказової інформації та, фактично, є тотожними поняттями.

Окрім цього, в теорії цивільного процесу зустрічається використання терміну «відомості, представлені в цифровій формі», яке використовується для позначення сутності електронного доказу. Поява такого терміну обумовлена прийняттям міжнародного стандарту ISO/IEC 27037:2012 «Інформаційні технології. Методи забезпечення. Настави щодо ідентифікації, збирання, отримання та забезпечення збереження електронних доказів». Між тим, поява такого терміну обумовлена існуванням різних підходів до перекладу спеціальних термінів вищезазначеного стандарту, а тому, фактично, «відомості, представлені в цифровій формі» є окремим варіантом перекладу з англійської мови «digital evidence».

Проблема визначення місця електронних доказів серед традиційних засобів доказування в теорії цивільного процесу пов'язана із правовою природою електронних доказів, які відрізняються за своїми ознаками як від письмових, так і від речових засобів доказування. Водночас, єдиний підхід щодо визначення статусу електронного доказу в системі засобів доказування відсутній.

Так, Д.М. Чечот, О.А. Виноградова вважають, що сучасні джерела інформації охоплюються вже відомими процесуальному законодавству засобами доказування і їх необхідно відносити або до речових, або до письмових доказів [5].

На думку Т. Лежух, єдиною формою використання електронних даних як доказів є трансформація такої інформації в письмові докази, передбачені ст. 64 ЦПК України [7, с. 13]. Схожої позиції дотримувався А.Т. Боннер, який зауважив, що будь-який електронний документ може бути перетворений в доступну для читання форму. Однак після такого перетворення він, по суті, перестає бути електронним і стає традиційним документом.

Відповідно до ч. 2 ст. 65 ЦПК України магнітні, електронні та інші носії інформації, які містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи, відносяться до речових доказів. Втім віднесення аудіо- та відеозаписів до речових доказів викликає певні заперечення. Особливістю речових доказів є те, що хоча вони і є предметами, які є засобами встановлення обставин справи, ці відомості отримуються зі змісту вказаних предметів, а не з їх зовнішнього виду. Якщо речові докази досліджуються, як правило, візуальним шляхом, то за допомогою огляду або спостереження неможливо дослідити сучасні електронні носії інформації.

Представники іншого підходу, зокрема М.В. Горелов, О.М. Лазько, обґрунтовують необхідність виокремлення електронних засобів доказування серед інших засобів доказування. Вони визначають, що сучасні процесуальні засоби зберігання володіють суттєвою специфікою, яка повинна бути відображена у процесуальному законодавстві, а тому потрібно відносити їх до окремих засобів доказування. Так, електронні докази мають специфічну форму, а особлива форма виразу електронного документа призводить до особливої форми дослідження та оцінки такого доказу з обов'язковим використанням технічних засобів.

На нашу думку, електронні докази мають специфічну правову природу, власні ознаки та характерні особливості, які відрізняють електронний доказ від письмових та речових доказів. Відсутність матеріальної форми, нерозривний зв'язок із програмно-технічними засобами, специфічні джерела доказової інформації зумовлюють необхідність виокремлення електронних доказів в якості самостійного та рівноцінного засобу доказування як в теорії цивільного процесу, так і в цивільному процесуальному законодавстві.

Сутність електронних доказів необхідно досліджувати через їх ознаки, притаманні особливості, які відображають специфіку та правову природу електронних доказів, та за допомогою яких їх можна виокремити в якості самостійного виду засобів доказування.

1. Електронні докази не мають матеріальної форми. Електронний доказ – це двійковий комп'ютерний код, який створений за допомогою комп'ютерних засобів та існує на технічних носіях. Його неможливо відчутти, він не має матеріального виразу, між тим він існує у нематеріальній формі на технічних засобах. Сутність цієї ознаки відрізняє електронний доказ від письмових та речових доказів, які існують лише у матеріальній формі та нерозривно із нею пов'язані.

2. Необхідність використання програмних та технічних засобів для дослідження електронного доказу. Електронні докази характеризуються неможливістю їх безпосереднього сприйняття, адже електронний доказ фактично є фіксацією інформації за допомогою машинного коду. Огляд та дослідження фізичного стану носія електронного доказу (диску, флеш-накопичувача тощо) не є дослідженням

електронного доказу, адже суд та учасники цивільного процесу не можуть дослідити фактичні дані, які на ньому записані.

Для дослідження електронного доказу необхідним є тлумачення машинного коду за допомогою спеціальних технічних засобів. Досить в окремих судах загальної юрисдикції існують складнощі в дослідженні електронних доказів через відсутність спеціальних програмно-технічних комплексів, що впливає на якість судового розгляду через обмеження сторін у доказуванні тих чи певних обставин, які входять до предмету доказування або значно затягує розгляд справи.

При цьому основна проблема використання електронних доказів не в тому, щоб переглянути певний електронний носій інформації, а в тому, щоб здійснити процес аутентифікації, тобто встановити певні правила та методи, за допомогою яких суд та учасники цивільного процесу зможуть визначити достовірність доказової інформації. В іншому разі такий засіб доказування не може бути використано в доказовій діяльності.

3. Наявність технічного носія інформації. Суть даної ознаки електронного доказу полягає у нерозривному зв'язку електронної інформації та фізичного носія, на якому така інформація записана. Відеозапис може бути записаний на жорсткому диску, аудіозапис – на дискетах, доказова інформація в мережі Інтернет – не серверах інтернет-провайдера. Будь-яка електронна інформація завжди пов'язана із її фізичним носієм.

4. Специфічний процес створення та зберігання інформації, який надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носієві. Фактично технічний носій інформації має схожості з речовим доказом, адже обидва містять доказову інформацію у своїх фізичних властивостях. Між тим на відміну від речових доказів носії електронних доказів дозволяють легко створювати, змінювати та безслідно видаляти фактичні дані. Доказова інформація на електронному носії є досить вразливою у порівнянні із традиційними засобами доказування. Це зумовлює ще одну проблему електронних доказів, яка полягає в створенні спеціальних правил фіксації електронної інформації, збереженні та приєднанні до матеріалів справи.

Наприклад, у справах про захист честі та ділової репутації переважно недостовірною інформацією розповсюджується у мережі Інтернет, адже таку інформацію можливо донести до найбільшої кількості читачів, та, найголовніше, легко знищити таку інформацію та приховати сліди порушення цивільних прав фізичних чи юридичних осіб. На нормативному рівні досить не визначено, яким чином інформація з електронних джерел у мережі Інтернет повинна вийматись та долучатись до матеріалів справи, що значно обмежує учасників судочинства у доведенні факту порушення їхніх прав.

5. Відсутність копій електронних доказів. Електронні докази характеризуються відсутністю традиційного існування оригіналів та копій доказів, які властиві для матеріалів цивільних справ. Характерною особливістю електронного доказу є те, що він не має жорсткого зв'язку з носієм і може легко бути перенесений на інший носій без втрати або зміни юридичної сили. Це, зокрема, підкреслює особливу природу електронного доказу, що зумовлює необхідність його виділення в якості самостійного виду доказів наряду з письмовими та речовими доказами.

Сам технічний носій може бути використано багаторазово, а специфічний процес створення та зберігання інформації в електронній формі надає можливість легко змінювати носій без втрати змісту і навпаки, надає можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носіїві. При цьому копії електронних засобів доказування є повністю ідентичними, що виключає поняття «копії електронного доказу».

Окрім вищезазначеного, в теорії цивільного процесу окремі науковці виділяють також такі ознаки електронного документа як можливість його передання за допомогою каналів зв'язку, можливість використання електронного доказу одночасно кількома особами, цифрові докази схильні до масивності, менше піддаються руйнуванню, наявність специфічних «реквізитів», так званих метаданих – інформації технічного характеру, яка закодована всередині файлів, а також особливий порядок дослідження та оцінки електронних доказів.

Висновки наукового дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Розвиток суспільних відносин залежить не тільки від досягнень науково-технічної революції, але й від рівня нормативно-правового регулювання таких відносин, від якого залежить можливість учасників цивільних відносин захищати та відстоювати свої права та інтереси у суді. При цьому відсутність належного врегулювання статусу електронного доказу ускладнює розвиток цивільно-процесуальних відносин, учасники яких значно обмежені доказувати обставини, що мають значення для розгляду справи, за допомогою електронних доказів.

В теорії цивільного процесуального права під електронним доказом необхідно розуміти будь-яку інформацію, представлену в електронній формі, що має значення для розгляду цивільної справи, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів. Вони представлені у вигляді двійкового комп'ютерного коду, тлумачення якого здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів.

Сутність електронних доказів пізнається через їх характерні ознаки, які полягають у відсутності матеріальної форми, наявності тісного взаємозв'язку із технічним носієм інформації, легко піддаються знищенню, при цьому можуть вільно переміщатись за допомогою телекомунікаційних мереж. Внаслідок особливої правової природи та власних специфічних ознак електронний доказ займає самостійне місце на рівні із письмовими та речовими доказами.

Перспективами подальших розробок у даному напрямку є дослідження джерел та способів класифікації електронних доказів, порядку збирання та процесуального закріплення електронних засобів доказування в цивільному судочинстві, а також дослідження особливостей використання електронних доказів під час розгляду окремих категорій справ.

Література

1. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк // Право і суспільство. – № 1, 2016. – С. 52 – 63.
2. Єсімов С.С. Електронні документи як докази у справах про адміністративні правопорушення / С.С. Єсімов // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки, 2016. – № 845. – С. 68-74.
3. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі / А.Ю. Каламайко // Право та інновації, 2015. – № 2. – С. 127-132.

4. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. Ю. Каламайко ; кер. роботи К.В. Гусаров ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 20 с.
5. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7259/1/Kalamayko_812.pdf.
6. Лазько О.М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України / О. М. Лазько // Європейські перспективи, 2015. – № 1. – С. 125-129.
7. Лежух Т. Застосування електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації / Т. Лежух // Віче, 2013. – № 16. – С. 13-15.
8. Марков В.В. Принципи належності електронних доказів, отриманих з мобільних пристроїв / В.В. Марков, Р.Р. Савченко // Право і Безпека, 2014. – № 1. – С. 89-95.
9. Орлов Ю.Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні / Ю.Ю. Орлов, С.С. Чернявський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, 2017. – № 1. – С. 12-24.
10. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування / Д.М. Цехан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2013. – № 5. – С. 256-260.

Анотація

Павлова Ю. С. Поняття та правова природа електронних доказів в теорії цивільного процесуального права. – Стаття.

У статті досліджено різноманіття наукових підходів до визначення електронних доказів в теорії цивільно-процесуального права, досліджені правова природа та сутність електронних доказів, запропоновано власне тлумачення сутності електронного доказу як специфічного джерела доказової інформації. Досліджені ознаки та сутнісні характеристики електронних засобів доказування, а також їх місце серед традиційних засобів доказування в цивільному процесуальному законодавстві. У статті запропоновано виокремлення електронних доказів в якості самостійного засобу доказування наряду з письмовими та речовими доказами. Окрему увагу приділено сучасним законодавчим новаціям щодо визначення правового статусу електронних доказів на нормативному рівні.

Ключові слова: електронний доказ, ознаки електронних доказів, електронний засіб доказування, цивільний процес, теорія доказів.

Аннотация

Павлова Ю. С. Понятие и правовая природа электронных доказательств в теории гражданского процессуального права. – Статья.

В статье исследовано многообразие научных подходов к определению электронных доказательств в теории гражданского процессуального права, исследованы правовая природа и сущность электронных доказательств, предложено собственное толкование сущности электронного доказательства как специфического источника доказательственной информации. Исследованы признаки и сущностные характеристики электронных средств доказывания, а также их место среди традиционных средств доказывания в гражданском процессуальном законодательстве. В статье предложено выделение электронных доказательств в качестве самостоятельного средства доказывания наряду с письменными и вещественными доказательствами. Отдельное внимание уделено современным законодательным новациям по определению правового статуса электронных доказательств на нормативном уровне.

Ключевые слова: электронное доказательство, признаки электронных доказательств, электронное средство доказывания, гражданский процесс, теория доказательств.

Summary

Pavlova Yu. S. The concept and legal nature of electronic evidence in the theory of civil procedural law. – Article.

This article studies the diversity of scientific approaches to the definition of electronic evidence in the theory of civil procedural law, the legal nature and essence of electronic evidence, own interpretation of the essence of electronic evidence as a specific source of evidentiary information is proposed by author. The features and essential characteristics of electronic evidences, as well as their place among the traditional means of proof in civil procedural legislation are examined. The article proposes the allocation of electronic evidence as an independent mean of proving along with written and material evidence. Especial attention is paid to modern legislative innovations on the definition of the legal status of electronic evidence in the civil procedural legislation.

Key words: electronic evidence, features of electronic evidence, electronic means of proof, civil process, theory of evidences.